

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

СКИРДА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 930:[902:005.745"1902"]

**ХІІ АРХЕОЛОГІЧНИЙ З'ЇЗД:
ПЕРЕДУМОВИ, ПЕРЕБІГ ПОДІЙ, ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпро – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Посохов Сергій Іванович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри історіографії,
джерелознавства та археології.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Богдашина Олена Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри історії України;

кандидат історичних наук
Бекетова Валентина Михайлівна
Дніпропетровський національний історичний
музей імені Д. І. Яворницького,
заступник директора з наукової роботи.

Захист відбудеться «___» _____ 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49027, м. Дніпро, пл. Т. Шевченка, 1, ауд. 30.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий «___» _____ р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О. В. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Останнім часом в українському науковому середовищі зростає інтерес до історії археологічної науки. Можна стверджувати, що на сьогодні історія археології впевнено позиціонує себе як самостійна субдисципліна, що активно розвивається. Свідченням цього, зокрема, є щорічні міжнародні наукові конференції з відповідної тематики, які проводяться в Україні за ініціативи Інституту археології НАН України з 2010 р. У програмах різноманітних наукових форумів, присвячених конкретно-науковим проблемам археології, передбачаються спеціальні історіографічні секції. Серед причин активізації таких досліджень перш за все слід відзначити сучасні тенденції в розвитку гуманітаристики, які пов'язані зі збільшенням уваги до суб'єктивного складника наукового пізнання, так званим «антропологічним поворотом». Але, мабуть, головною причиною став незадовільний стан самої історіографії археології: нерозробленість її теоретичних основ, наявність в історії вітчизняної археології великої кількості «білих плям» і «забутих» імен, що не дозволяє адекватно оцінити пройдений цією наукою шлях та з'ясувати тенденції й перспективи її розвитку.

Важливу роль в історії вітчизняної археології та пов'язаних із нею галузей історичних знань відіграли археологічні з'їзди (далі АЗ), які були проведені в Україні. Адже саме на них обговорювалися актуальні загальнотеоретичні та практичні проблеми, ставилися завдання щодо реформування наукових інституцій, ішов процес творення фахових «інтелектуальних співтовариств», налагоджувалися канали наукової комунікації, що врешті-решт сприяло дисциплінації та інституалізації археологічної/історичної науки. Це тим більш важливо, оскільки саме наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в археології спостерігалися суттєві зрушення. Зокрема, було запропоновано чимало нових ідей та нових методик щодо здійснення польових досліджень, інтерпретації археологічних матеріалів: розпочалося вивчення культурних комплексів, успішне використання методу порівняльного аналізу, спостерігалися спроби простежити поширення культур у часі та просторі, виявити причини зміни культур і т. ін. На той час гуманітаристика у своєму розвитку все ще значно відставала від природничих наук. Більшість науковців своє основне призначення вбачали лише в накопиченні, зберіганні, передачі та розповсюдженні знань. За цих умов значною мірою саме археологія з її акцентом на прискіпливому дослідженні речових джерел сприяла визначенню нових перспектив для процесів пізнання в гуманітаристиці. Завдяки археологічним з'їздам, які були проведені в Україні, розпочалося комплексне вивчення археологічних пам'яток на її території; тут виникли школи дослідників найдавнішого минулого. Відповідно, археологія формувалася як окрема наука зі своїми методами, теоріями і кадрами.

Із 6-ти археологічних з'їздів, які відбулися в Україні, найрезультативнішим вважається ХІІ Археологічний з'їзд, проведений у Харкові в 1902 р. У зв'язку з цим постають питання: які чинники визначили плідні результати його роботи, що забезпечило харківському археологічному форуму такий суспільний резонанс? Водночас, необхідно проаналізувати й ті проблеми, які мали вирішувати організатори ХІІ АЗ, а також вплив харківського форуму на подальший розвиток археології та інших історичних дисциплін. Здійснення комплексного дослідження

ХІІ АЗ, визначення його місця в історії української археології є актуальним науковим завданням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна «Проблеми історіографії та інтелектуальної історії Східної Європи нового та новітнього часу» (державний реєстраційний номер 0112U004748) і «Проблеми історичного краєзнавства та пам'яткознавства (на матеріалах Слобожанщини)» (державний реєстраційний номер 0112U004969).

Об'єктом дослідження є процеси наукової комунікації та формування наукового співтовариства дослідників найдавнішого минулого в Україні на початку ХХ ст., передовсім під впливом археологічних з'їздів.

Предметом дослідження є ХІІ АЗ як важлива історіографічна подія початку ХХ ст., зокрема увесь комплекс заходів, які були реалізовані напередодні та під час його проведення, результати роботи харківського археологічного форуму, а також оцінки його історичного значення, які були висловлені в науковій літературі.

Хронологічні межі охоплюють період формування історіографічної бази дослідження та обмежені 1899-1905 рр. Вибір нижньої хронологічної межі обґрунтовується тим, що в 1899 р. було прийнято рішення про проведення ХІІ АЗ в Харкові та розпочалося оприлюднення відповідних публікацій. Верхня хронологічна межа датується проведенням наступного ХІІІ АЗ у Катеринославі.

Територіальні межі визначені географією регіонів, які потрапили у сферу наукового дослідження учасників ХІІ АЗ: Харківська, Чернігівська, Полтавська, Курська, Воронезька губернії та Область Війська Донського, а також інші регіони, результати дослідження яких обговорювалися на харківському археологічному форумі (Підніпров'я, Південна Україна тощо).

Мета дисертації полягає у вивченні ХІІ АЗ як форми наукової комунікації, що сприяла процесам дисциплінації та інституалізації археології та інших історичних дисциплін на початку ХХ ст., визначення його наукового та суспільного значення. Для реалізації поставленої мети були сформульовані такі дослідницькі **завдання**:

- визначити теоретичні засади та розглянути методологічний інструментарій, який дозволяє дослідити історію розвитку археології як науки та споріднених із нею дисциплін;
- визначити стан розробки обраної теми в історіографії та перспективи подальших досліджень;
- реконструювати принципи організації та підготовки ХІІ АЗ: схарактеризувати діяльність Московського та Харківського попередніх комітетів (далі МПК та ХПК), визначити внесок регіональних допоміжних комісій і відділень у підготовку харківського археологічного форуму;
- проаналізувати Правила ХІІ АЗ та мовне питання;
- вивчити хід підготовки та функціонування виставки ХІІ АЗ;
- здійснити комплексний аналіз роботи ХІІ АЗ, проаналізувати його науковий доробок, визначити роль у розвитку вітчизняної археології/історії та суспільне значення.

Джерельну базу дослідження склав комплекс матеріалів, які стосуються безпосередньо предмета дослідження. Переважну кількість джерел було вперше уведено до наукового обігу. Джерельну базу, яка дозволяє відтворити історію організації та проведення XII АЗ, складають «документи епохи», зосереджені в різних архівних установах, бібліотеках України та РФ. Зокрема, були опрацьовані фонди Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Державного архіву Харківської області (м. Харків), Державного архіву Полтавської області (м. Полтава), Музею історії Харківського університету, Центрального історичного архіву (м. Москва), Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург), Рукописного архіву Наукового архіву Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук (м. Санкт-Петербург), Відділу писемних джерел Державного історичного музею (м. Москва), Державного архіву Курської області (м. Курськ), Державного архіву Ростовської області (м. Ростов-на-Дону).

Тема дисертації та специфіка джерельної бази визначили вимоги до **теоретично-методологічної основи дослідження**. Для вирішення дослідницьких завдань автор послуговувався загальнонауковими, конкретно-науковими та спеціально-історичними методами. Методологічну основу дослідження склали принципи історизму та системності. Принцип історизму дозволив дослідити XII АЗ у відповідному соціокультурному контексті, а також поглянути на цю подію з урахуванням певних просторово-хронологічних координат. Принцип системності дав можливість поглянути на XII АЗ у контексті розвитку археології як науки на східних теренах Європи. Також автор дотримувався міждисциплінарного підходу, який дозволив використати напрацювання таких дисциплін, як наукознавство та соціологія. Зокрема йдеться про концепції та методи, що стосуються вирішення проблем комунікації та інституалізації в науці.

З-поміж спеціально-історичних методів особливе значення було приділене історико-порівняльному методу, завдяки якому було проведено компаративний аналіз окремих подій та явищ, пов'язаних з історією XII АЗ, визначено його роль і місце серед інших археологічних форумів. Метод діахронного аналізу дав можливість виокремити якісні стадії XII АЗ як складної динамічної події. Дієвим методом дослідження історії XII АЗ став «кейс-стадіс», який дозволив зосередитися на вивченні окремої локальної історіографічної події. Цей метод дав можливість вивчити XII АЗ у його унікальності та неповторності, як самоцінне, цілісне явище у всій сукупності зв'язків, що його сформували.

Сукупність підходів, принципів і методів наукового пізнання, що були використані для досягнення поставленої мети і розв'язання завдань дисертаційного дослідження, на нашу думку, зумовлюють достовірність аналізу, валідність та обґрунтованість отриманих висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на рівні дисертаційного дослідження здійснена розробка актуальної наукової проблеми, яка досі не була предметом окремого дослідження в історичній науці, а саме:

- вперше в українській історіографії відтворено цілісну картину підготовки та проведення харківського археологічного з'їзду;

- виявлено й комплексно вивчено опубліковані та архівні джерела з історії ХІІ АЗ; уведено до наукового обігу архівні джерела, які дозволяють всебічно розглянути історію харківського археологічного наукового форуму;
- визначено ступінь розробки теми в історичній літературі та окреслено дискусійні та перспективні для подальших досліджень проблеми;
- вивчено процес організації та підготовки ХІІ АЗ, основні напрями його роботи;
- розглянуто формування фахового «інтелектуального співтовариства» в процесі організації та під час проведення ХІІ АЗ; досліджено канали, засоби та форми наукової комунікації як системи соціальних взаємодій, спрямованих на пошук, накопичення та розповсюдження археологічних/ історичних знань;
- досліджено вплив харківського археологічного форуму на процеси інституалізації археології, дисциплінації в галузі історичної науки;
- визначено суспільне значення ХІІ АЗ в контексті процесів формування національної ідентичності.

Практичне значення основних положень й одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вони можуть бути використані під час створення узагальнюючих праць і підручників з історії археології, історіографії та історичного краєзнавства. Матеріали дисертації також можуть бути корисними для підготовки загальних і спеціальних курсів, що стосуються проблем історії науки. Досвід проведення масштабних наукових форумів, організації каналів наукової комунікації, накопичений попередніми поколіннями дослідників, може бути корисним і на сучасному етапі розвитку науки, зокрема для усвідомлення власних наукових традицій.

Особистий внесок здобувача полягає в постановці актуальної наукової проблеми та цілісній розробці усіх її складників. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, усі сформульовані висновки й рекомендації ґрунтуються на результатах особистих досліджень дисертанта.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були обговорені на засіданні кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Основні положення та висновки знайшли відображення в доповідях на наукових конференціях міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів, серед яких: 22 Краєзнавча конференція молодих учених, (Харків, 2004); 58 Міжнародна конференція молодих вчених «Каразінські читання», (Харків, 2005); Міжнародна наукова конференція «Національна культура в контексті сучасних глобалізаційних процесів» (Київ, 2006); VI Міжнародна наукова конференція «Проблеми історії та археології України» (Харків, 2008); II Науково-практична конференція з пам'яткоохоронної справи «Слобожанщина та її культурна спадщина» (Харків, 2009); Міжнародна наукова конференція «Історія археології: особистості та школи (до 160-річчя В. В. Хвойки)» (Київ, 2010); Міжнародна наукова конференція «Мадяри в Середньому Подніпров'ї» (Комсомольськ, 2011); Міжнародна наукова конференція «Сучасні художньо-мистецькі та етнокультурні процеси поліетнічного середовища України» (Київ, 2011); II Міжнародна наукова конференція «Історія археології: дослідники та

наукові центри» (Київ, 2012); VIII Міжнародна наукова конференція «Проблеми історії та археології України» (Харків, 2012); IX Міжнародна наукова конференція «Проблеми історії та археології України» (Харків, 2014); IV Міжнародна науково-практична конференція «Гендерна політика міст: історія і сучасність» (Харків, 2015), III Міжнародна наукова конференція «Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації» (Львів, 2015), Міжнародна конференція «Археология Восточноевропейской лесостепи» (Воронеж, 2015).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені у 19 публікаціях, серед яких 8 статей у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань з історичних наук (3 з них написані самостійно, 5 – у співавторстві) та 2 статті в іноземних періодичних наукових видання (1 з них написана самостійно й 1 у співавторстві). У друкованих працях дисертанта знайшли своє відображення результати всіх розділів дослідження.

Структура та обсяг дисертації зумовлені характером проблеми, що вивчається, поставленою метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що мають одинадцять підрозділів, висновків, списку джерел та літератури (788 позицій), додатків (5 таблиць). Загальний обсяг дисертації складає 281 сторінок, із них 190 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет, хронологічні межі. Формулюються мета й завдання роботи, наукова новизна та практичне значення дисертації, рівень її апробації та впровадження результатів досліджень.

Перший розділ – «Теоретичні основи та методологія дослідження, джерельна база, історіографічний огляд».

У *підрозділі 1.1. «Теоретичні основи та методологія дослідження»* відзначено, що теоретико-методологічну основу дослідження склали підходи, які розроблені в контексті інтелектуальної історії та наукознавства. Вихідні теоретичні положення, на основі яких була досліджена історія ХІІ АЗ, пов'язані з такими концептами, як «інтелектуальне співтовариство», «інтелектуальна історія», «наукові комунікації», «інституалізація», «дисциплінізація» науки. Серед науковців, які розробляли відповідні теоретичні проблеми, слід відзначити Р. Коллінза, Л. П. Репіну, І. І. Колесник, В. П. Корзун, Т. М. Попову, С. П. Стельмаха, Л. О. Зашкільняка та ін. У підрозділі схарактеризовано нагальні теоретико-методологічні питання, що нині постають перед сучасними дослідниками історії науки, в тому числі й у царині історіографії археології.

У *підрозділі 1.2. «Джерельна база»* проаналізовано комплекс джерел, які дозволили з'ясувати умови підготовки та проведення ХІІ АЗ, а також його результативність. Дослідження здійснене на основі репрезентативної джерельної бази, яка здебільшого становить комплекс різноманітних писемних джерел. Використані в роботі джерела були розподілені на декілька груп. Серед них були виокремлені наукові праці учасників ХІІ АЗ, які стосувалися різних галузей історичного знання: дослідження археологічних, історичних, етнографічних, церковних старожитностей тощо. Основні джерела цієї групи були опубліковані в

«Трудах...» ХПК, «Известиях...» та «Трудах...» XII АЗ. Окрему групу джерел склала діловодна документація – Правила XII АЗ, протоколи засідань Московського і Харківського попередніх комітетів, засідань Ради з'їзду, засідань секцій, офіційне листування тощо. Ще одну групу склали актові джерела – загальноімперські закони, а також постанови та циркуляри місцевих чиновників. Серед них на особливу увагу заслуговують циркуляри харківського, курського, воронезького губернаторів, які безпосередньо стосувалися проведення підготовчих робіт до XII АЗ. Окрему групу склали джерела особового походження – спогади П. С. Уварової, Д. І. Багалія, особисте листування учасників з'їзду тощо. Цінним джерелом вивчення історії XII АЗ є матеріали періодичної преси. Харківський археологічний форум всебічно висвітлювався на шпальтах місцевих газет – «Харьковских губернських ведомостей» і «Южного края». Цьому питанню було відведено важливе місце й на сторінках інших газет – «Петербургских ведомостей», «Русских ведомостей», «Кубанских ведомостей», «Пермского края», «Бессарабца». Матеріали щодо XII АЗ можна знайти й на сторінках періодичних наукових видань – «Исторического вестника», «Киевской старины», «Этнографического обозрения» тощо. Окрему групу складають речові джерела. Серед них – колекція писанок, окремі археологічні артефакти, монети та інші речові джерела, які експонувалися на виставці, що була підготовлена до XII АЗ. Здебільшого вони зберігаються у фондах Харківського історичного музею. Важливою групою є зображальні джерела – фотографії пам'яток церковних старожитностей Є. К. Редіна та «Альбом...» виставки XII АЗ. Певне уявлення про XII АЗ дають біографічні відомості про керівний склад з'їзду, його делегатів, склад Московського та Харківського попереднього комітетів тощо.

У підрозділі 1.3. «Історіографічний огляд» зазначається, що специфіка дослідження зумовила певні параметри для історіографічного огляду, який побудовано за проблемно-хронологічним принципом. На сьогодні ґрунтовних досліджень, присвячених безпосередньо історії XII АЗ, в історичній літературі не існує, а його підготовка та робота висвітлені фрагментарно.

Перша спроба переосмислити результати роботи XII АЗ була здійснена після його завершення. Нечисленні публікації початку ХХ ст. мали переважно оглядово-описовий характер, хоча й містили певні намагання визначити роль і місце XII АЗ в історії історичної науки. Вони, як правило, містили позитивну оцінку діяльності харківського археологічного форуму (П. С. Уварова, Д. І. Багалій, Л. Львовський та ін.) і лише деякі статті мали критичний характер (О. І. Маркевич, К. Трильовський (М. Залізник). Надалі XII АЗ надовго випадає з поля зору науковців, хоча археологи, які досліджували ті чи інші археологічні культури, репрезентовані на харківському археологічному форумі, неодноразово зверталися до його напрацювань та матеріалів.

Зростання інтересу до історії археології в середині 1980-х рр. ХХ ст. виводить із тіні забуття й XII АЗ. Однією з перших серед українських дослідників історією

археологічних з'їздів зацікавилася К. Г. Швидько¹. У зв'язку з 90-річчям XII АЗ невеличку розвідку опублікував Л. В. Алексеев².

Єдина спроба системно підійти до діяльності археологічних з'їздів, які проводилися в Україні, була зроблена в статтях і дисертації О. М. Каковкіної³ (1998 р.). Однак обсяг дисертації та специфіка поставлених автором завдань не дозволили всебічно розглянути історію саме XII АЗ. Поза увагою дослідниці залишився пласт архівних документів, характеристика діяльності регіональних комісій і відділень, напрями наукових досліджень його учасників, що виходили за межі археології, тощо.

У 2004 р. вийшли друком стаття В. К. Міхеєва⁴, присвячена підготовці XII АЗ, та праця С. П. Юренка⁵ про археологічні з'їзди, що відбулися в Україні. Серед українських дослідників, враховуючи фахові інтереси, до археологічної проблематики XII АЗ зверталися І. А. Сніжко, В. В. Скирда, Г. Г. Руденко, С. М. Ляшко⁶. Матеріали та дослідження з етнографічної тематики стали об'єктом вивчення В. З. Фрадкіна, Г. А. Скрипник, Ю. В. Назаренко, І. С. Романенко та ін.⁷ С. І. Побожій, О. Г. Павлова, С. А. Бахтіна, І. А. Карсим, Т. В. Паньок, Н. Г. Ковпаненко у своїх розробках торкалися окремих питань церковної археології та історії мистецтва, які обговорювалися під час XII АЗ⁸. Питання візантиністики потрапили до сфери наукового дослідження С. Б. Авруніної та М. Є. Домановської⁹.

¹Швидько Г. К. Роль археологічних з'їздів у вивченні історії місцевого краю / Г. К. Швидько // Тези доповідей і повідомлень 4-ї республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Київ, 1989. – С. 19-21.

²Алексеев Л. В. XII Археологический съезд в Харькове (1902) / Л. В. Алексеев // Російська археологія. – 1992. – № 4. – С. 196-198.

³Каковкіна О. М. Археологічні з'їзди другої половини XIX – початку XX ст. в Україні. Науковий та суспільно-політичний аспекти: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / О. М. Каковкіна. – Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1998. – 216 с.

⁴Михеев В. К. Двенадцатый археологический съезд в Харькове (к 100-летию юбилею) / В. К. Михеев // Хазарский альманах. – 2004. – Т. 2. – С. 187-193.

⁵Юренко С. П. Археологічні з'їзди в Україні / С. П. Юренко. – Київ : Шлях, 2004. – 44 с.

⁶Сніжко І. А. Проблема кам'яного віку в матеріалах XII Археологічного з'їзду / І. А. Сніжко // Третій Сумцовський читання. – Харків, 1998. – С. 4-6; Скирда В. В. Археологічна наука в Харківському університеті (1805-1920 рр.) / В. В. Скирда. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 164 с.; Руденко Г. Г. Життєвий та творчий шлях К. М. Мельник-Антонович / Г. Г. Руденко // Історія і культура Придніпров'я. – 2009. – Вип. 6. – С. 121-129; Ляшко С. М. Про участь В. Ю. Данилевича у підготовці та роботі XII Археологічного з'їзду у Харкові / С. М. Ляшко // Археологія. – 2003. – № 2. – С. 132-135.

⁷Фрадкин В. З. XII Археологический съезд и его значение в развитии отечественной этнографии / В. З. Фрадкин // Хазарский альманах. – 2002. – Т. 1. – С. 202-213; Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Г. А. Скрипник. – Київ: Наук. думка, 1989. – С. 44-49; Назаренко В. Ю. Фольклорно-етнографические изыскания членов Харьковского историко-филологического общества в период подготовки и проведения XII Археологического съезда в Харькове / В. Ю. Назаренко // Мировая литература в школе и вузе: Сб. ст. – Харьков, 1996. – Вып. 4. – С. 78-80; Романенко І. С. Кобзарське мистецтво на загальноросійських археологічних з'їздах / І. С. Романенко // Наукові праці: наук.-метод. журн. (Історичні науки). – 2008 – Т. 76. – Вип. 63. – С. 139-143.

⁸Побожій С. І. З історії українського мистецтвознавства / С. І. Побожій. – Суми : Університетська книга, 2005. – 184 с.; Павлова О. Г. XII Археологічний з'їзд та проблема вивчення церковного мистецтва та старожитностей Харківщини / О. Г. Павлова // Віра і Розум. – 2000. – № 1. – С. 162-168; Бахтіна С. А. Матеріали до вивчення історії пам'яток церковної старовини з виставки XII Археологічного з'їзду міста Харкова / С. А. Бахтіна // Четверті Сумцовські читання. – Харків, 1999. – С. 25-27; Карсим І. А. Основні тенденції розвитку церковної археології у другій половині XIX – на початку XX ст. / І. А. Карсим // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – 1999. – Сер.: Історія. – Вип. 44. – С. 24-27; Паньок Т. В. Символіко-алегоричний іконопис Слобожанщини / Т. В. Паньок // Культурна спадщина Слобожанщини: Культура і мистецтво. – 2007. – № 6. – С. 22-30; Ковпаненко Н. Г. Роль археологічних з'їздів останньої третини XIX – початку XX ст. у дослідженні архітектурно-мистецької спадщини України / Н. Г. Ковпаненко // УІЖ. – 2008. – № 6. – С. 99-110.

⁹Аврүнина С. Б. Русские археологические съезды и становление византиноведения в России / С. Б. Аврунина // Византийский временник. – 1976. – Т. 37. – С. 255-257; Домановская М. Е. XII Археологический съезд и харьковская

Сучасні науковці посилалися на матеріали XII АЗ досліджуючи й історію слов'ян, зокрема із цим питанням пов'язані праці О. М. Каковкіної¹⁰. Серед архівістів, які зверталися до наукового доробку археологічних з'їздів, слід відзначити Н. В. Бржостовську¹¹. Вплив XII АЗ на розвиток вітчизняного музейництва розглядався у невеличких розвідках Л. Л. Рибальченко¹². Наукові здобутки окремих учасників XII АЗ та їхній внесок у підготовку й роботу харківського археологічного форуму розглядали Р. І. Філіппенко, М. М. Красіков, О. Г. Павлова, Н. В. Аксьонова та ін.¹³

Другий розділ – «Підготовка XII Археологічного з'їзду».

У підрозділі 2.1. «Прийняття рішення про проведення XII Археологічного з'їзду в Харкові» були виявлені та проаналізовані причини, через які перша спроба провести археологічний з'їзд у Харкові зазнала невдачі. Незважаючи на фіаско в 1887 р., ідея проведення археологічного з'їзду в Харкові була реалізована в 1902 р. Серед чинників, які схилили терези на користь прийняття цього рішення, необхідно виділити такі: наявність у Харкові університету та активна позиція його професорсько-викладацького складу, зокрема Д. І. Багалія, Є. К. Редіна, М. Ф. Сумцова та ін., потужна дослідницька діяльність членів Харківського історико-філологічного товариства (далі ХІФТ), сприяння організації з'їзду з боку місцевої влади, значний науковий інтерес до малодосліджених старожитностей регіону.

У підрозділі 2.2. «Діяльність Московського та Харківського попередніх комітетів» ґрунтовно схарактеризована діяльність зазначених установ. Основні роботи з підготовки XII АЗ були проведені МПК і ХПК. МПК на чолі з П. С. Уваровою виконував переважно координаційно-консультативну функцію й забезпечував фінансову підтримку. Практичною реалізацією підготовчих робіт займався ХПК під керівництвом Д. І. Багалія. Серед основних здобутків його діяльності – організація наукового пошуку: розробка програм для збирання відомостей про старожитності; систематизація отриманих даних; організація роботи з громадськістю; проведення наукових експедицій; налагодження комунікативних каналів (професійне та особисте листування, співпраця з кореспондентами газет і часописів, налагодження тісної співпраці з місцевою владою, видавнича діяльність)

византиєвистика / М. Е. Домановская // Научные ведомости. – 2013. – № 15 (158). – Сер.: История. Политология. Экономика. Информатика. – Вып. 27. – С. 55-61.

¹⁰Каковкіна О. М. Південні й західні слов'яни та їхня історія на археологічних з'їздах в Україні другої половини XIX – початку XX ст. / О. М. Каковкіна // Вісник Дніпропетровського університету. – 2009. – № 1/1. – Сер.: Історія та археологія. – Вип. 17. – С. 139-153.

¹¹Бржостовская Н. В. Вопросы архивного дела на археологических съездах в России (1869-1911) / Н. В. Бржостовская // Археографический ежегодник за 1971 год. – Москва: Наука, 1972. – С. 89-105.

¹²Рибальченко Л. Л. XII Археологічний з'їзд і розвиток музеїв Харківського університету / Л. Л. Рибальченко // Восьмі Сумцовські читання. – Харків: Вид-во ХНАДУ, 2003. – С. 5-7; Рибальченко Л. Л. XII Археологічний з'їзд і проблема створення музею місцевої історії та культури у Харкові / Л. Л. Рибальченко // Проблеми історії та археології України. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 174-177.

¹³Філіппенко Р. І. Е. К. Редін – секретарь Харьковского предварительного комитета по подготовке XII Археологического съезда / Р. И. Филиппенко // Древности. – Харьков, 2004. – С. 13-17; Красіков М. Вдячний син Слобожанщини. Микола Сумцов – дослідник і громадський діяч краю / М. Красіков // Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. – Харків, 2008. – С. 20-23; Павлова О. Г. П. И. Харитоненко и XII Археологический съезд / О. Г. Павлова // История и археология Слободской Украины. – Харьков, 1992. – С. 62-63; Аксьонова Н. В. Василь Олексійович Бабенко як етнограф / Н. В. Аксьонова // Проблеми історії та археології України. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 106-107.

тощо. Попередні підготовчі роботи велися в різних наукових напрямках. Археологічні розкопки до XII АЗ були проведені В. О. Городцовим, К. М. Мельник, Є. П. Трифільєвим, В. Ю. Данилевичем, М. О. Федоровським, О. М. Покровським та ін. Участь в організації та проведенні етнографічних експедицій взяли М. Ф. Сумцов, О. П. Радакова, А. М. Краснов. Важливим напрямком етнографічних досліджень ХПК стало вивчення автентичного фольклору (М. Ф. Сумцов, Є. І. Кріст). Дослідженням історичних старожитностей займалися Д. І. Багалій, М. Г. Халанський, Д. В. Айналов та ін. Церковні старожитності вивчали Є. К. Редін, І. М. Рябінін, М. І. Алякритський та ін. Матеріали архівів і стародруки стали предметом наукового дослідження Д. П. Міллера, М. Г. Халанського, А. С. Лебедева та ін. Нумізматичні матеріали привернули увагу В. Ю. Данилевича.

У підрозділі 2.3. «Внесок допоміжних регіональних комісій і відділень у підготовку XII Археологічного з'їзду» була розглянута діяльність розгалуженої мережі регіональних комісій (Полтавської, Ніжинської, Воронежської, Курської, Катеринославської) та відділень (Кубанського, Донського). Наявний матеріал засвідчив, що жодна з допоміжних регіональних комісій не виконала поставлених перед нею завдань повністю. Це було пов'язано з браком фахівців і відсутністю належного фінансування. Але не зважаючи на це, регіональні комісії та відділення зробили значний внесок не лише в підготовку XII АЗ, а й у дослідження та вивчення відповідних регіонів.

Найбільш плідно працювали члени Полтавської комісії (В. І. Василенко, М. О. Русов, Л. В. Падалка, І. А. Зарецький та ін.), які зосередилися на етнографічних дослідженнях. У галузі археології вагомим був доробок Воронежської комісії (С. Є. Зверев, Л. М. Савьолов, М. П. Трунов, В. М. Тевяшов та ін.). Результативно до XII АЗ попрацювали члени Ніжинської комісії (М. І. Лілеєв, М. М. Бережков, С. А. Гатцук, О. Н. Малинка та ін.), які, крім розкопок, займалися вивченням архівних документів, історичних старожитностей та етнографічних матеріалів на Чернігівщині. Робота Курської комісії (А. О. Танков, М. І. Златоверхніков та ін.) була здебільшого спрямована на вивчення архівних матеріалів і стародруків. Найменшим виявився науковий доробок Катеринославської комісії. Її робота не мала системного характеру. Розкопки, проведені її членами (О. М. Харузіним, А. Яковлевим, А. С. Синявським), мали переважно випадковий характер. Діяльність Кубанського й Донського відділень (Х. І. Попов, І. М. Добринін та ін.) сприяла активізації дослідницьких робіт із вивчення минулого в цьому регіоні. Як і іншим комітетам, їм бракувало фінансової підтримки, але це компенсувалося можливістю використовувати жорсткі військово-бюрократичні методи збирання й обробки інформації (т. зв. «адміністративний ресурс»). При цьому всі комісії та відділення займалися пошуком експонатів для виставки XII АЗ. Їхня діяльність сприяла пошуків роботи місцевих губернських статистичних комітетів, учених архівних комісій, активізації краєзнавчих досліджень тощо.

У підрозділі 2.4. «Підготовка та відкриття виставки до XII Археологічного з'їзду» виокремлені особливості, які вирізняли цю виставку порівняно з попередніми. По-перше, була відзначена її масштабність. По-друге, на відміну від виставок попередніх з'їздів, основу яких складали переважно предмети з уже

відомих музейних і приватних колекцій, більшість експонатів харківської були отримані завдяки експедиційним виїздам членів підготовчих комітетів і відділень. Чимало матеріалів надійшло від кореспондентів у відповідь на розіслані програми. Підготовка виставки здійснювалася на основі наукового підходу. Усі артефакти були систематизовані. До кожного відділу був розроблений каталог. Особливо яскраво на виставці була репрезентована традиційно-побутова культура населення регіону, що надавало їй яскравого національного забарвлення. Організатори намагалися наочно показати багатогранність традиційно-побутової культури різноетнічного населення Слобожанщини. Виставка стала надійним підґрунтям формування музейного осередку в Харкові, склавши в майбутньому основу археологічного, етнографічного й церковного музеїв.

Таким чином, широкомасштабні підготовчі роботи до XII АЗ сприяли перетворенню Харківщини та прилеглих до неї територій на об'єкт ретельного наукового вивчення, сприяли розвитку вітчизняної історичної науки, виведенню на якісно новий рівень археологічних досліджень.

Третій розділ – «Перебіг подій, результати роботи та історичне значення XII Археологічного з'їзду».

У підрозділі 3.1. «Правила XII Археологічного з'їзду та мовне питання на з'їзді в Харкові» подано аналіз зазначених питань. Робота XII АЗ визначалася Правилами, які були обговорені й вироблені на першому засіданні МПК в грудні 1900 р., а затверджені 15 квітня того ж року. За основу були взяті Правила попереднього київського з'їзду, але до них були внесені зміни та доповнення. Згідно з Правилами XII АЗ, підготовчі роботи покладалися на МПК, який мав право створювати місцеві регіональні комітети для проведення попередніх робіт. Правила декларували відкритість засідань з'їзду. Компаративний аналіз Правил XII АЗ дозволив дійти висновку про те, що відбулася певна їхня лібералізація порівняно з попередніми з'їздами.

На XII АЗ продовжувалася боротьба за право використання української мови на археологічних з'їздах. З одного боку, П. С. Уварова намагалася відстоювати інтереси наукової корпорації, захищаючи право галицьких учених читати доповіді українською мовою, що знайшло своє відображення навіть у Правилах XII АЗ, а з іншого, – прагнула відповідати порядкам, які існували в імперії. Вона співпрацювала з поліцейськими відомствами імперії й міністерством внутрішніх справ, узгоджуючи з ними склад учасників з'їзду. Таким чином, список делегатів формувався залежно не тільки від наукової значущості доповідей, а й від політичних переконань авторів і думки про їхню благонадійність.

У підрозділі 3.2. «Відкриття з'їзду та характеристика складу його учасників» розглянуто перебіг подій у день відкриття XII АЗ (15 серпня 1902 р.). Після проведення молебню в університетській церкві делегати з'їзду зібралися в актовій залі університету, де пролунали вітання й промови. Важливе значення мали звіти голови МПК П. С. Уварової й голови ХПК Д. І. Багалія, які підвели підсумки плідної роботи означених установ, приурочених до харківського археологічного форуму. Крім того, у підрозділі схарактеризовано якісний і кількісний склад учасників XII АЗ. У його роботі взяли участь 403 делегати. Із них понад 60 мали наукові звання: 50 професорів і 12 приват-доцентів. Це стало певним гарантом результативної роботи харківського з'їзду. Делегати XII АЗ представляли 30 міст Російської імперії.

Найбільші представництва мали харківська, московська й петербурзька делегації. У роботі харківського з'їзду брали участь науковці 8 університетів – Харківського, Московського, Санкт-Петербурзького, Київського, Новоросійського, Казанського, Юрїївського, Варшавського, а також Історико-філологічного інституту князя Безбородька, Лазаревського інституту східних мов і Санкт-Петербурзького археологічного інституту, 4 духовних академій. У роботі XII АЗ брали участь представники 21 товариства. Серед учасників XII АЗ були члени статистичних комітетів, архівних комісій. У цілому на харківському з'їзді були представлені 15 учених архівних комісій і 5 губернських статистичних комітетів. Натомість музеї були презентовані доволі скромно – всього 4 установами. Таким чином, можна стверджувати, що за рівнем представництва XII АЗ став не лише науковим, а й громадським форумом.

У підрозділі 3.3. «Наукові доповіді та дискусії під час роботи з'їзду» були проаналізовані виступи учасників XII АЗ, які брали участь у роботі 9-ти секцій: первісних старожитностей; історико-географічних та етнографічних старожитностей, пам'яток мистецтв, нумізматики, сфрагістики; побуту домашнього, господарського, громадського, юридичного та військового; церковних старожитностей; старожитностей писемності та мови; старожитностей класичних, візантійських, східних та західноєвропейських; слов'янських старожитностей; археографічних пам'яток.

Під час роботи XII АЗ відбулося 6 засідань секції первісних старожитностей, на яких були заслухані й обговорені 22 доповіді. Більшість із них ґрунтувалися на матеріалах, які мали безпосереднє відношення до найдавнішого минулого Харківщини. Перш за все, це виступи В. О. Городцова, О. М. Покровського, К. М. Мельник, Є. П. Трифільєва, В. Ю. Данилевича, Д. І. Багалія та ін. Увага дослідників була зосереджена переважно на слов'янській або кочівницькій тематиці. Це пояснюється домінуванням таких пам'яток на території, яка потрапляла до сфери наукового інтересу XII АЗ. Більшість доповідачів намагалися визначити етнічну належність різних археологічних пам'яток. Важливим здобутком роботи дослідників стала презентація археологічних карт окремих регіонів. З метою опанування методики проведення розкопок нововиявлених археологічних пам'яток організатори з'їзду запланували польові виїзди (екскурсії) на Донецьке городище та Ніцахський археологічний комплекс. Компаративний аналіз археологічного матеріалу, виявленого на території Харківщини до XII АЗ, поклав початок комплексному археологічному вивченню місцевих пам'яток археології.

На засіданнях секції етнографічних та історико-географічних старожитностей була заслухана 21 доповідь. Серед наукових здобутків у першу чергу слід відзначити звіти учасників етнографічних експедицій – О. П. Радакової, М. Ф. Сумцова, А. М. Краснова та ін. Об'єктом вивчення секції стали ремісничі спеціальності (доповіді В. О. Бабенка, О. М. Покровського, В. І. Василенка, І. А. Зарецького), житло та побут (виступи А. М. Краснова, О. П. Радакової, Л. В. Падалки, В. І. Василенка), національне вбрання (доповіді О. П. Радакової, М. Ф. Сумцова), фольклор (виступи М. Ф. Сумцова, Г. М. Хоткевича, В. М. Мочульського) тощо. У доповідях розглядалися питання колонізації території України різними народами в певні історичні періоди (доповіді Д. І. Багалія,

М. М. Плохинського та ін.). Особливе місце мали історія козацтва та творчість кобзарів. Яскравим моментом з'їзду став виступ кобзарів і лірників на одному із засідань секцій. Ідея проведення концерту належала М. Ф. Сумцову. За її реалізацію узявся Г. М. Хоткевич. Для участі в концерті були запрошені відомі на той час кобзарі, лірники (Павло Гащенко, Іван Кучугура-Кучеренко, Петро Древченко, Терешко Пархоменко, Михайло Кравченко та ін.), у виконанні яких прозвучали історичні пісні, думи, колядки, гумористичні пісні.

Більшість доповідей, заслуханих на секції «Побут домашній, господарський, громадський, юридичний та військовий», були присвячені питанням історичного минулого України. Серед них – проблеми козацької колонізації (доповіді В. М. Поліванова, Х. І. Попова), братств та давньоруського законодавства литовсько-руської доби (доповіді О. Я. Єфименко, М. О. Максимейка), історії Слобідської України (доповіді Є. К. Альбовського, В. В. Іванова) тощо.

Основним об'єктом вивчення секції церковних старожитностей стали теоретичні питання церковної археології; церковна архітектура, внутрішнє оздоблення храмів; іконопис і його основні школи; мініатюри та стародруки; церковне прикладне мистецтво тощо (доповіді виголосили Є. К. Редін, Д. В. Айналов, М. І. Троїцький, О. С. Хаханов, О. П. Голубцов та ін.).

Певна увага була приділена проблемам візантистики й славістики. Виступи більшості дослідників були присвячені вузьким питанням слов'яно-візантійських відносин, мистецтва, літератури. Ґрунтовних доповідей, які б визначали стан і перспективи розвитку візантієзнавства чи славістики в цілому, на XII АЗ не було. Тим не менше, XII АЗ став тим імпульсом, який сприяв зародженню харківської мистецтвознавчої школи, пріоритетним напрямом якої стали дослідження в галузі візантійського мистецтва, історії слов'янської літератури.

Архівне питання не було провідним на засіданнях XII АЗ. Однак його обговорення відіграло важливу роль у подальшому розвитку вітчизняної історичної науки. Харківський форум став одним із тих майданчиків, на яких відбувалося обговорення проблем організації архівної справи та проектів її реформування (доповіді Д. Я. Самоквасова). Вивчення й систематизація матеріалів місцевих архівів (доповіді Д. П. Міллера, В. В. Іванова, М. М. Бережкова та ін.), дослідження з історії писемності й мови (виступи Ю. І. Тиховського, А. П. Кадлубовського, О. К. Бороздіна та ін.) сприяли накопиченню та введенню до наукового обігу значного масиву документів з історії України.

Таким чином, розподіл доповідей за секціями був прямим свідченням дисциплінації історичної науки. Однак аналіз змісту виступів засвідчує те, що в окремих випадках цей розподіл був дещо штучним і «підганявся» під загальноприйнятую спеціалізацію попередніх з'їздів. Іноді взагалі виникало питання доцільності роботи тієї чи іншої секції.

У підрозділі 3.4. «Історичне значення, науковий і громадський резонанс XII Археологічного з'їзду» акцентовано значний громадський резонанс XII АЗ, що привело до зростання інтересу населення до свого минулого. Це сприяло виникненню нових інституцій із вивчення місцевих старожитностей. Найпомітнішим для місцевої громади результатом XII АЗ стало заснування археологічного, етнографічного та церковного музеїв у Харкові. Під безпосереднім впливом

харківського форуму була створена Полтавська вчена архівна комісія, відкритий музей старожитностей ім. В. В. Тарновського в Чернігові, створений Полтавський історико-археологічний комітет тощо. Вивчення археологічних культур, відкритих під час підготовки XII АЗ, продовжується сучасними науковцями й до сьогодні. Організатори харківського наукового форуму зберегли науковий доробок з'їзду для нащадків. Важливим результатом його роботи стало видання «*Известий...*», «*Трудов...*» та «*Альбома виставки...*» XII АЗ, які використовувалися й продовжують використовуватися науковцями.

У **висновках** підсумовуються найважливіші результати дослідження, узагальнюються обґрунтовані в дисертації основні положення, що виносяться на захист. Зокрема, зазначено, що XII АЗ став важливою подією на шляху інституалізації / дисциплінації вітчизняної археології. Оскільки процес інституалізації археології (та й історичної науки в цілому) значною мірою був пов'язаний із науковою комунікацією, то вочевидь цьому процесу активно сприяли наукові форуми на зразок XII АЗ. Становлення археології як науки на початку ХХ ст. було пов'язане й з багатьма іншими чинниками. Саме тому в роботі подано декілька «зрізів». По-перше, це «ідеологічний рівень» формування археологічної/історичної епістемі, що особливо виявилось в процесі організації з'їзду (обговорення таких питань, як: місце і час проведення з'їзду, склад учасників, порядок доповідей, участь церковних осіб тощо), надалі ці ж тенденції позначилися й на культурній політиці (вивчення церковних старожитностей, народних промислів, етнографічні дослідження, виступ кобзарів тощо). По-друге, це той «зріз», який пов'язаний із професіоналізацією археології/історії. Таким чином XII АЗ сприяв зростанню наукового рівня проведених археологічних/історичних досліджень, що передовсім позначилося на методах і постановці дослідницьких завдань.

Вивчення історії XII АЗ доводить, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в історичній науці відбувалися процеси, які необхідно розглядати як результат взаємодії внутрішнього розвитку окремих наукових дисциплін, зокрема й археології, та реакції науковців на суспільні очікування й вимоги. Одним із каталізаторів цього процесу стало створення інтелектуального простору, в якому представники наукової й культурної еліти, співробітники різних інституцій почали гуртуватися на основі спільних підходів. Історія підготовки та проведення XII АЗ свідчить про те, що інтелектуальна комунікація в галузі археологічної/історичної науки спричинила взаємопроникнення й запозичення різних елементів «наукової культури» того часу, які впливали на внутрішній розвиток археології/історії, громадську позицію вченого-археолога/історика як інтелектуала й визначали його статус в академічному співтоваристві.

XII АЗ в став одним із найвизначніших наукових форумів в Україні початку ХХ ст. і суттєво вплинув на розвиток гуманітарних наук на українських землях. До кола наукових інтересів учасників харківського з'їзду потрапили проблеми, які формували предметні поля різних дисциплін історичного профілю: археології, нумізматики, історії, краєзнавства, етнографії, архівознавства.

Роль організаторів і координаторів підготовчих робіт взяли на себе МПК та ХПК. Професійна координація науково-дослідної і пошуково-експедиційної роботи

стала запорукою успішної діяльності харківського з'їзду. За розмахом і масштабністю підготовчих робіт XII АЗ посів провідне місце в загальній історії археологічних з'їздів. Не обмежуючись програмно-методичним забезпеченням збиральницької роботи на місцях, для координації зусиль та розгортання досліджень за ініціативи ХПК були створені його регіональні комісії та відділення в Ніжині, Полтаві, Воронежі, Курську, Катеринославі, Новочеркаську, Катеринодарі. Таким чином, XII АЗ відрізнявся від попередніх ґрунтовною підготовкою, що забезпечило йому значний успіх.

На визначення спрямування та завдань XII АЗ вплинула ідеологія пізньоімперської доби. Йдеться не лише про участь владних, церковних, громадських діячів та представників «з народу» в підготовці та роботі з'їзду, але й про певне структурування його секцій, проведення виставок, регіональну локалізацію досліджень. Разом із тим це сприяло пошукам культурних відмінностей регіонів, зокрема можна говорити про пошуки «слобожанської культурної специфіки». Розгляд Правил XII АЗ дозволив дійти висновку про певну їхню лібералізацію порівняно з відповідними документами попередніх археологічних форумів.

Аналіз мовного питання, яке постало під час підготовки XII АЗ, дозволяє стверджувати, що на початку ХХ ст. проблема мови набула принципового значення в процесі формування наукового співтовариства та налагодження наукової комунікації. Про це свідчить позиція галицьких учених, які вели боротьбу за право використовувати українську мову в науці. Їхній протест щодо мовної політики виявився у відмові від участі в роботі харківського археологічного форуму.

Підготовка до XII АЗ сприяла розвитку вітчизняної археології, етнографії, краєзнавства, нумізматики, мистецтвознавства тощо. Ця подія активізувала роботу зі збирання та вивчення пам'яток духовної та матеріальної культури населення Слобожанщини, Лівобережної та Південної України; викликала інтерес в інтелігенції, студентства до історичного краєзнавства; дозволила ввести до наукового обігу нові архівні, фольклорно-етнографічні, мистецтвознавчі матеріали. Виставка, організована до XII АЗ, стала найяскравішою культурною подією в історії Харківщини початку ХХ ст. Її експозиції поклали початок якісно новому підходу до вивчення пам'яток матеріальної культури. Виставка стала важливим підґрунтям для формування музейного осередку в Харкові, а її експонати склали основу майбутніх археологічного, етнографічного та церковно-історичного музеїв.

Якісні підготовчі роботи сприяли подальшій професіоналізації та інституалізації історичної науки: розширенню напрямів і тематики наукових досліджень, виробленню нових методологічних норм, удосконаленню методів дослідження, акумулюванню наукового досвіду тощо. Харківський археологічний форум став чинником активізації процесу формування фахового інтелектуального співтовариства на початку ХХ ст. Про що, зокрема, свідчить аналіз складу учасників XII АЗ.

XII АЗ перевершив здобутки інших археологічних форумів не тільки за кількістю та обсягом видань, але й за діапазоном проблематики досліджень. У цьому

спектрі знайшли відображення практично всі галузі історико-філологічних знань. Перш за все необхідно відзначити результати археологічних робіт, які поклали початок системному польовому дослідженню не лише Харківської губернії та прилеглих до неї територій (Курська, Воронежська губ.), а й Області Війська Донського та Кубані. Під час підготовки та проведення харківського археологічного форуму була виявлена, обстежена та досліджена велика кількість археологічних пам'яток, які хронологічно належали до різних історичних епох: від доби палеометалу до середньовіччя. Здобуті під час розкопок матеріали значно розширили джерельну базу дослідження давньої історії України, що дозволило переглянути усталені уявлення про її найдавніше минуле й окреслити напрями подальших наукових пошуків. Матеріали цих досліджень дали можливість В. О. Городцову виділити три нові археологічні культури доби енеоліту-бронзи: ямну, катакомбну, зрубну. Було відкрито салтівську археологічну культуру. Вивчення багатьох археологічних пам'яток, яке було започатковане в процесі підготовки XII АЗ, продовжується й до сьогодні. Це всесвітньо відомий археологічний комплекс із кількох селищ, ґрунтового та катакомбного могильників із городищем-фортецею неподалік від с. Верхній Салтів, пов'язаний з історією Хозарського каганату; славнозвісне Донецьке городище поблизу м. Харків, яке згадується в «Слові о полку Ігоревім» тощо. Важливе наукове значення мав укладений Д. І. Багалієм звід археологічних пам'яток Харківської губернії, репрезентований у вигляді археологічної карти та пояснювального тексту до неї. Не менш цінним здобутком стала й карта грошових скарбів і окремих монет Харківської губернії, презентована на XII АЗ В. Ю. Данилевичем. Крім того, у зв'язку з XII АЗ необхідно відзначити результативні розкопки О. М. Покровського, М. О. Федоровського, К. М. Мельник, Є. П. Трифільєва та ін.

Аналіз роботи секцій етнографічного, краєзнавчого, мистецтвознавчого спрямування дозволяє зробити висновок про українознавчий характер XII АЗ (вивчення автентичного фольклору, кобзарський концерт, дослідження побуту, національного костюму, житла тощо). Свій внесок у розробку зазначених проблем зробили М. Ф. Сумцов, А. М. Краснов, О. П. Радакова, Г. М. Хоткевич, Є. К. Редін, М. Г. Халанський та ін. Організатори та учасники XII АЗ продовжили пошук оптимальної моделі організації архівної справи. На з'їзді постало питання про створення належних умов зберігання документальної спадщини. XII АЗ відіграв значну роль у виявленні й дослідженні писемних пам'яток, що відображають історію та культуру України. До наукового обігу було введено чимало історичних джерел з історії Гетьманщини та Слобідської України тощо.

Організація окремих секцій під час роботи XII АЗ відобразила схему «когнітивної організації науки». Перш за все це стосується наукової спеціалізації і дисциплінації історичної науки (етнографія, археологія, нумізматики, архівознавство тощо), що позначилося на характері наукових публікацій, дисциплінації наукового дискурсу й вимог до нього. XII АЗ став важливою віхою на шляху формування наукового співтовариства гуманітаріїв Східної Європи.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України

1. Скирда І. М. Виставка XII Археологічного з'їзду у Харкові: організація та проведення / І. М. Скирда // Південний архів. Історичні науки. – Херсон, 2004. – Вип. 14. – С. 46-56.
2. Скирда І. М. Вивчення та дослідження церковних старожитностей (за матеріалами XII Археологічного з'їзду в Харкові) / І. М. Скирда // Праці Центру пам'яткознавства. – Київ, 2004. – Вип. 6. – С. 281-290.
3. Скирда І. М. XII Археологічний з'їзд у м. Харкові та наукові академічні традиції в Україні / І. М. Скирда // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2010. – № 908: Сер. Історія. – Вип. 42. – С. 349-363.
4. Скирда І. М. Фіно-угорська проблематика на археологічних з'їздах в Україні / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Археологія і давня історія України. – Київ, 2011. – Вип. 7. Мадяри в Середньому Подніпров'ї. – С. 194-197. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає в розгляді фіно-угорської проблематики на XII АЗ.*
5. Скирда І. М. Дослідження В. О. Городцова на Харківщині / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Старожитності 2012. – Харків, 2012. – Вип. 11. – С. 339-344. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає в дослідженні діяльності В. О. Городцова на Харківщині, пов'язаною з підготовкою та роботою XII АЗ.*
6. Скирда І. М. Харківське історико-філологічне товариство як організатор польових етнографічних досліджень Слобожанщини / Н. В. Аксьонова, І. М. Скирда // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2013. – № 1055. – Сер. Історія України: історичні та філософські науки. – Вип. 16. – С. 64-69. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає у вивченні етнографічної діяльності ХІФТ до XII АЗ.*
7. Скирда І. М. Дослідження В. О. Городцова на території сучасної України / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Старожитності 2014-2015. – Харків, 2015. – Вип. 13. – С. 330-336. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає в дослідженні діяльності В. О. Городцова, пов'язаної з підготовкою та роботою XII АЗ.*
8. Скирда І. М. XII Археологічний з'їзд як форма наукової комунікації / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Історія археології: міжособистісні та інституціональні комунікації. – Львів, 2015. – Вип. 19. – С. 432-436. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає в характеристиці XII АЗ як форми наукової комунікації.*

Статті в іноземних виданнях

9. Скирда І. Н. Участие Курской историко-археологической комиссии в подготовке XII Археологического съезда в Харькове / И. Н. Скирда // Мир культуры: культуроведение, культурология, культурология. – Курск, 2015. – Вып. 4. – С. 105-110.
10. Скирда І. Н. Участие Донского отделения предварительного комитета в подготовке и работе XII Археологического съезда 1902 г. в Харькове / А. Л. Бойко, И. Н. Скирда // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. – Ростов-на-Дону, 2016. –

№ 1 (189). – С. 28-35. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає в характеристиці діяльності Донського відділення попереднього комітету, пов'язаної з XII АЗ.*

Публікації, що додатково відображають результати дослідження

11. Скирда І. М. Внесок М. Г. Халанського у підготовку та роботу XII Археологічного з'їзду у м. Харкові у 1902 р. / І. М. Скирда // Слобожанське культурне надбання. – Харків, 2009. – Вип. 2. – С. 313-319.
12. Скирда І. М. Внесок П. С. Уварової у підготовку та роботу XII Археологічного з'їзду / І. М. Скирда // Гендерна політика міст : історія і сучасність. – Харків, 2015. – Вип. 5. – С. 267-272.
13. Скирда І. М. Козацька проблематика на археологічних з'їздах / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Козацькі старожитності Лівобережжя Дніпра XV-XVIII ст. – Суми, 2015. – С. 116-121. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає в аналізі козацької проблематики на XII АЗ.*

Матеріали конференцій

14. Скирда І. М. Внесок Харківського Попереднього комітету в підготовку XII Археологічного з'їзду / І. М. Скирда // Проблеми історії та археології України. Матеріали V Міжнародної наукової конференції. – Харків, 2004. – С. 113-114.
15. Скирда І. М. Матеріали XII Археологічного з'їзду у Харкові як джерело вивчення церковних старожитностей / І. М. Скирда // Релігія і церква в історії України. Матеріали Міжнародної наукової конференції (14-16 вересня 2005 р.). – Полтава, 2006. – С. 404-410.
16. Скирда І. М. Спроби етнічного визначення археологічного матеріалу на XII Археологічному з'їзді / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Проблеми історії та археології України. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження академіка В. П. Бузескула. – Харків, 2008. – С. 78-79. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає у доборі джерел, які відображали спроби учасників XII АЗ визначити етнічну належність археологічного матеріалу, репрезентованого на з'їзді.*
17. Скирда І. Н. На службі археологічній науці: П. С. Уварова і XII Археологічний съезд в г. Харькове / І. Н. Скирда // История археологии: личности и школы – Санкт-Петербург, 2011. – С. 268-272.
18. Скирда І. М. XII Археологічний з'їзд у Харкові: 110 років потому / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Проблеми історії та археології України. Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції. – Харків, 2012. – С. 96. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає у визначенні історичного значення та громадського резонансу XII АЗ.*
19. Скирда І. М. Археологічна проблематика на XII Археологічному з'їзді / В. В. Скирда, І. М. Скирда // Проблеми історії та археології України. Матеріали IX Міжнародної наукової конференції. – Харків, 2014. – С. 79-80. *Особистий внесок І. М. Скирди полягає в характеристиці археологічної проблематики на XII АЗ за допомогою аналізу писемних джерел.*

АНОТАЦІЯ

Скирда І. М. XII Археологічний з'їзд: передумови, перебіг подій, історичне значення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпро, 2016.

У дисертації на основі аналізу широкого кола джерел і літератури досліджено XII АЗ як важливу історіографічну подію початку ХХ ст., як форму наукової комунікації, що сприяла процесам дисциплінації та інституалізації історичної науки. Всебічно проаналізовано науковий доробок харківського форуму, охарактеризовано основні напрями його роботи: археологічний, етнографічний, історичний, краєзнавчий, мистецтвознавчий, археографічний тощо. Визначено результати його роботи, наукове та суспільне значення, місце в розвитку вітчизняної науки; розглянуто різноманітні оцінки його історичної значущості, які були висловлені в науковому середовищі.

Ключові слова: Археологічний з'їзд, наукове співтовариство, інтелектуальна історія, наукові комунікації, інституалізація, дисциплінація.

АННОТАЦИЯ

Скирда И. Н. XII Археологический съезд: предпосылки, ход событий, историческое значение. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. – Днепр, 2016.

В диссертации реконструирован процесс подготовки и проведения XII Археологического съезда (далее АС), определено его историческое значение, научный и общественный резонанс. Особое внимание уделено подготовительным работам, связанным с активной деятельностью предварительных комитетов (Московского, Харьковского), региональных комиссий (Полтавской, Нежинской, Екатеринославской, Воронежской, Курской,) и отделений (Кубанского и Донского). Аргументированно утверждается, что XII АС отличался от предыдущих масштабной подготовкой, а профессиональная координация научно-исследовательской и поисково-экспедиционной работой стала залогом его успешной деятельности. Методологическую основу исследования составили подходы, разработанные в русле интеллектуальной истории и науковедения. Исходные теоретические положения, на основе которых была исследована история XII АС, связаны с такими концептами, как «интеллектуальное сообщество», «научные коммуникации», «институализация», «дисциплинизация» науки.

В работе показано, что XII АС стал одним из крупнейших научных форумов представителей гуманитарных дисциплин исторического профиля в Украине начала ХХ в. В сфере научных интересов его участников оказались проблемы археологии, нумизматики, истории, краеведения, этнографии, архивоведения и т.д. Благодаря съезду активизировалась работа по изучению памятников духовной и материальной культуры Слобожанщины, Левобережной и Южной Украины. Ярким событием в истории Харьковщины начале ХХ в. стала выставка, подготовленная к XII АС. Она

положила начало качественно новому подходу к изучению памятников материальной культуры, а ее экспозиции стали основой будущих археологического, этнографического и церковно-исторического музеев в Харькове. Безусловно, на работу харьковского форума в значительной степени повлияла имперская идеология, что отразилось на общей стратегии, целях и задачах XII АС, выборе и характере докладов и т. д., решении языкового вопроса. Тем не менее, анализ работы секций историко-географических и этнографических древностей, археографических памятников позволил сделать вывод об украиноведческом характере XII АС (изучение фольклора, кобзарский концерт, исследования быта, жилья и т.д.).

В диссертации утверждается, что XII АС стал мощным импульсом для развития гуманитарных наук в регионе. В его тематике нашли отражение практически все отрасли историко-филологических знаний. Во время подготовки харьковского форума были проведены масштабные раскопки, выявлены и исследованы археологические памятники, хронологически принадлежащие к разным историческим эпохам; выделены новые археологические культуры (ямная, катакомбная, срубная, салтовская). Полученные во время раскопок материалы значительно расширили источниковую базу исследования древней истории Украины. XII АС сыграл значительную роль в выявлении и исследовании письменных памятников, освещающих историю Гетманщины и Слободской Украины. Распределение докладов по отдельным секциям, определившее направления дискуссий во время работы XII АС, свидетельствует об утверждении схемы «когнитивной организации науки». Такой подход способствовал углублению научной специализации в исторической науке, что сказалось на дисциплинизации научного дискурса. XII АС стал важной вехой на пути формирования научного сообщества гуманитариев Восточной Европы.

Ключевые слова: Археологический съезд, научное сообщество, научные коммуникации, институализация, дисциплинизация.

ANNOTATION

Skirda I. N. The XII Archaeological Congress: preconditions, a course of events, the historical value – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree of historical sciences by specialty 07.00.06 – Historiography, Knowledge of sources and Special historical disciplines. – OlesHoncharDnipropetrovsk National University, Dnipro, 2016.

In the dissertation on the basis of a wide complex of sources and the scientific literature is investigated XII Archaeological Congress as an important historiographical event of the beginning of the XX cent., as a form of scientific communication which rendered assistance to processes of a disciplinization and a institutionalization of historical science. The scientific groundwork of the Kharkiv forum is comprehensively analyzed; also the main directions of his work are characterized: archaeology, ethnography, history, local history, art history, study of early texts and other. The results of the XII Archaeological Congress, his scientific and public values, his place in development of the domestic science are defined; various assessments of his historical value which have been stated in the scientific literature are considered.

Keywords: Archaeological congress, scientific community, intellectual history, scientific communications, institutionalization, disciplinization.

СКИРДА Ірина Миколаївна

**XII АРХЕОЛОГІЧНИЙ З'ЇЗД:
ПЕРЕДУМОВИ, ПЕРЕБІГ ПОДІЙ, ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Відповідальний за випуск: доктор історичних наук, професор
Посохов Сергій Іванович

Підписано до друку 16.11.2016. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників.
Замовлення №1440.

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В. П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21.02.2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел./факс: (0572) 52-82-11, (097) 273-11-77